

ANNA ZELMA
UWM Olsztyn

ROLA SZKOLNEGO NAUCZANIA RELIGII W ROZWOJU OSOBOWYM KATECHIZOWANEJ MŁODZIEŻY

W warunkach szkolnego nauczania religii, które dokonuje się wśród dzieci i młodzieży, wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanych uczniów należy do najistotniejszych zadań wychowawczych stojących przed Kościołem. Problem ten znacznie nasila się w okresie dorastania. Jest to szczególny etap w rozwoju osobowym katechizowanych uczniów. W tym okresie młodzież przebywa drogę rozwoju od dzieciństwa poprzez dorastanie ku dorosłości. Zachodzące zmiany rozwojowe – ich kierunek, jakość i poziom – determinują dalszy rozwój osobowy i wpływają na jakość życia religijnego młodzieży. W związku z tym nauczyciel religii jest zobowiązany do wspomagania rozwoju osobowego swoich wychowanków, udzielania wsparcia edukacyjnego tym osobom, które mają jakiegokolwiek trudności. Realizacja tego zadania wymaga orientacji katechety w prawach rządzących rozwojem osobowym katechizowanej młodzieży oraz znajomości poszczególnych wychowanków. Każdy z nich jest bowiem pod wieloma względami podobny do swoich rówieśników, podlega tym samym, co oni prawidłowościom rozwoju, ale też różni się od nich, jest innych i w sobie właściwy sposób realizuje własny potencjał rozwojowy.

Celem niniejszego opracowania jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jaką rolę ma do spełnienia szkolne nauczanie religii w rozwoju osobowym katechizowanej młodzieży i zainspirowanie zarówno teoretyków katechezy, jak i praktyków do analiz w zakresie podjętych zagadnień. Zawarta w nim problematyka sprowadza się do dalszych pytań: jak należy rozumieć termin „rozwój osobowy”?, na czym polega fenomen rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży?, jakie są jego determinanty? w jakim zakresie i jaki sposób szkolne nauczanie religii stymuluje rozwój osobowy katechizowanej młodzieży? Pytania te skłaniają do szczegółowych analiz, zwłaszcza w odniesieniu do szkolnego nauczania religii, które nie tylko

przekazuje naukę wiary, ale i wypełnia wybrane zadania wychowawcze wyznaczone przez szkołę.

I. Określenie terminu „rozwój osobowy”

W dyskusjach odnoszących się do problematyki rozwoju człowieka zauważa się niejednoznaczność rozumienia pojęcia „rozwój”¹ Termin ten jest przedmiotem zainteresowań zarówno filozofów, jak i biologów, historyków, antropologów, pedagogów i psychologów. Przejawem tych dyskusji stają się treściowo niejasne i pozbawione wyraźnych granic zakresy znaczeniowe. Istnieją teorie, typowe dla poszczególnych ujęć psychologicznych, które próbują zdefiniować rozwój człowieka, wskazać na jego etapy i dokonać ich charakterystyki, używając najczęściej terminu „rozwój psychiczny”².

W konsekwencji – tak w języku potocznym, jak i naukowym – określenie „rozwój osobowy” bywa zastępowane pojęciem „rozwój psychiczny” Pojawia się więc pytanie o właściwe rozumienie terminu „rozwój osobowy”, użytego w tytule opracowania. W odpowiedzi należy zauważyć, iż pojęcie to składa się z dwóch kategorii: rzeczownika „rozwój” i przymiotnika „osobowy” Uwzględniając inklinacje werbalne trzeba najpierw wskazać na rozumienie każdego z wyodrębnionych pojęć, a następnie zaproponować właściwe określenie będące punktem odniesienia dla podjętych analiz.

Słowo „rozwój” wywodzi się od czasownika łacińskiego „evolvere” – „wić”, „rozwić”, „rozwijac” Etymologia wskazuje zatem na jakiś rodzaj działania, przechodzenia od stanu mniej doskonałego do bardziej doskonałego³

¹ Zainteresowanych tą problematyką odsyła się do opracowania A. Salamucha, Pojęcie rozwoju człowieka w pedagogice, „Roczniki Nauk Społecznych”, 28-29 (2000-2001) z. 2, s. 159 i nn.

² Najbardziej znaczące i charakterystyczne jest podejście mechanistyczne i organiczne. Pierwsze z nich nawiązuje do pojmowania świata na wzór mechaniki newtonowskiej i utożsamia rozwój ze zmianami, które są funkcją poprzedzających je czynników środowiskowych lub biologicznych. Rozwój psychiczny oznacza w tym ujęciu ciąg zmian w zachowaniu się. Drugie stanowisko zakłada systemowy charakter zjawisk istniejących w procesie stawania się. Jego zwolennicy uważają, iż rozwój odnosi się do zmian w formie lub organizacji wewnętrznej danego systemu, zmierzającym ku określonym stanom końcowym. Rozumienie rozwoju psychicznego nie ogranicza się tu do zmian w zachowaniu. Owe zmiany stanowią jedynie podstawę do wnioskowania o procesach psychicznych i ich strukturach. Zob. szerzej na ten temat: M. Tyszkowa, Pojęcie rozwoju i zmiany rozwojowej, w: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne, Warszawa 2000, s. 47-49.

³ Współczesny słownik języka polskiego definiuje następująco termin „rozwój”: „proces przeobrażeń, przemian, przechodzenia do stanów lub form bardziej 1) złożonych lub pod

W psychologii termin „rozwój” oznacza zmianę, proces (ciąg), serię etapów, przez które przechodzi człowiek w określonym kierunku zmian w systemie psychicznym, by osiągnąć pełnię. Niekiedy bywa traktowany jako produkt procesu zmian w jego sekwencjach poprzedzających dany punkt na kontinuum czasu, z wyraźnym zaznaczeniem, iż obserwacji i badaniu są dostępne tylko wyniki procesu rozwojowego, a nie sam proces⁴ W każdej z tych kategorii rozumienia rozwoju wyróżnionym jego parametrem jest zmiana rozwojowa, definiowana na ogół – poza niektórymi skrajnymi koncepcjami behawiorystycznymi – jako zmiana jednokierunkowa (monotoniczna), nieodwracalna, trwała i autonomiczna, tzn. spowodowana działaniem czynników tkwiących w całości lub w dominującej części wewnątrz danego układu ewoluującego⁵ Tak określona zmiana w organizacji psychiki ma jednocześnie charakter jakościowy, nieodwracalny, sekwencyjny i hierarchiczny⁶ Pierwsza z tych kategorii zmian polega na przekształceniach wewnętrznej organizacji struktur czynności psychicznych i zachowań danej osoby, a nie dotyczy pojedynczych właściwości. Faktor zmiany psychicznej, zwany nieodwracalną, pozwala ją odróżnić od względnie trwałych zmian spowodowanych uczeniem się i treningiem, wymagającym powtarzania doświadczeń. Uczenie się nie jest bowiem tożsame z rozwojem. Wspomaga ono rozwój w takim jednak stopniu, w jakim powoduje zmiany spełniające wszystkie wyżej wymienione kryteria. Kolejny faktor zmiany psychicznej przejawia się w regularnym następstwie kolejnych ogniw, tworzącym określone sekwencje tych zmian. Istotnym wyznacznikiem zmian rozwojowych są ich uporządkowane hierarchicznie całości. Poszczególne struktury zajmują w psychice określone miejsce i pozostają wobec siebie w dynamicznych związkach funkcjonalnych. W miarę rozwoju nowe jakościowo struktury nadbudowują się nad strukturami bazowymi, włączając je, w długim procesie przemian, w struktury wyższego rzędu. Dlatego zmiana rozwojowa jest zawsze przejawem wyższego poziomu organizacji jakiejś całości funkcjonalnej i dotyczy rozległych obszarów psychiki, a nie izolowanych sfer⁷ Powinna odpowiadać wszystkim wyżej opisanym faktorom.

pewnymi względem 2) doskonalszych; także pewne (wyższe) stadium tego procesu, rozkwit, rozrost”. Zob. Słownik języka polskiego, t. 3, red. M. Szymczak, Warszawa 1995, s. 123.

⁴ U. Melin, *Development and education: depta psychological perspectives today*, „Analytische Psychologie”, 1999 vol. 30, s. 26-28.

⁵ D. Kubika, *Rozwój. Stymulowanie rozwoju człowieka*, w: *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczyk, Warszawa 1998, s. 768-769.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

Dla określenia rozwoju osobowego istotne jest przyjęcie wyżej wymienionych przesłanek z jednoczesnym zaznaczeniem rozumienia tych aspektów, które implikuje przymiotnik „osobowy” Na co zatem wskazuje termin „osobowy”?

Odpowiadając trzeba przypomnieć zakres semantyczny jego rzeczownikowej formy, a więc pojęcia „osoba”⁸ Odnosi się ono do każdego człowieka jako konkretnej istoty rozumnej, zdolnej do kształtowania siebie od wewnątrz poprzez akty poznania, wolności i miłości⁹ Dzięki zdolności poznania rozumowego człowiek selekcjonuje poznawane treści, potrafi dostrzec istotę rzeczy, sens zdarzeń i odkryć cel swego życia. Może on też – poprzez zaangażowanie wewnętrzne – otworzyć się na pewne treści poznawcze lub zamknąć na nie, a przez to kształtować siebie od wewnątrz lub odrzucać ów potencjał rozwojowy¹⁰. Człowieka jako osobę charakteryzują także akty wolitywne, czyli wolność woli. Ma on możliwość wyboru wśród różnych idei, systemów wartości i środków działania, a przyjąwszy jakieś dobra i oceniwszy ich wartość, potrafi konsekwentnie dążyć do ich osiągnięcia mimo napotkanych trudności i niesprzyjających warunków. Będąc istotą wolną, człowiek podejmuje inicjatywy, które zmierzają do ukształtowania życia społecznego w oparciu o prawo Boże i eliminują wszelkie działania godzące w życie osobowe. W wolnym działaniu człowiek zaznacza swoje ludzkie „ja” i poprzez akty decyzji nieustannie konstytuuje siebie jako osobę. Dzięki temu, że ma wolną wolę może zgodzić się na to, czego chce ktoś inny, nikt inny nie może jednak chcieć za niego. Nie oznacza to jednak, że człowiek może samodzielność utożsamiać z samowolą. Wola ludzka jest warunkowana wieloma czynnikami genetycznymi, psychicznymi, społecznymi. Człowiek powinien pamiętać o tych determinantach, zwłaszcza przy ocenie innych osób. Rozumny wybór uwzględnia naturalne dążenia ludzkie, czyni człowieka odpowiedzialnym za realizację dobra. W tym sensie wolność i odpowiedzialność są ściśle powiązane¹¹

Oprócz rozumności i wolności, człowieka jako osobę, współkonstytuuje miłość rozumiana w kontekście czynów ludzkich, przez które człowiek wyraża siebie i afirmuje drugą osobę. W miłości człowiek

⁸ Zostało ono wypracowane w procesie formułowania wiary chrześcijańskiej w Jezusa Chrystusa (IV-V w.), będącego trzema osobami, z jednym Bogiem. Zob. szerzej na ten temat w: J. Szymik, *Teologia na początek wieku*, Katowice –Ząbki 2001, s. 86-94.

⁹ A. Podsiad, *Słownik terminów filozoficznych*, Warszawa 2000, k. 600-601.

¹⁰ I. Mroczkowski, *Chrześcijańska koncepcja człowieka i jego działania*, w: *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, Lublin 1992, s. 282.

¹¹ S. Kowalczyk, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław 1986, s. 49-59.

skłania się ku innym, ofiarowuje siebie bezinteresownie, dąży do zapewnienia im dobra i duchowo się im oddaje¹².

Rozumność, wolność i miłość – jako cechy osoby ludzkiej – decydują o sposobie zachowania człowieka w społeczności. Człowiek żyje bowiem i rozwija się w grupie ludzkiej. Jego przynależność do społeczeństwa jest uczestnictwem wynikającym ze świadomego dążenia i wyboru dobra wspólnego. Dążenia i potrzeby człowieka kierują się, nawet jeżeli człowiek nie umie ich nazwać czy też w pełni nie uświadamia sobie ich istnienia, poza zakres określonych warunków środowiska społeczno-kulturowego – ku czemuś nieokreślonemu, absolutnemu – ku Bogu¹³

W kontekście powyższych wyjaśnień terminologicznych trzeba wyakcentować niektóre, bardzo ważne elementy wskazujące na istotę rozwoju osobowego. Podmiotem jest tu człowiek¹⁴. Rozwój osobowy został bowiem wkomponowany w naturę człowieka, jest jego „sui generis” powołaniem¹⁵. Wiąże się z naturalnym ukierunkowaniem osoby na rozwój życia nie tylko biologicznego, ale także intelektualnego, emocjonalnego, społecznego, moralnego, duchowego, w tym także religijnego, realizującego się wskutek tkwiących w człowieku możliwości oraz bodźców płynących z otoczenia¹⁶. W związku z tym obejmuje, począwszy od biologicznego rozwoju organizmu ludzkiego, poprzez rozwój w poszczególnych sferach psychiki, aż po dziedzinę rozwoju w człowieczeństwie, pojmowanym jako kształtowanie typowo ludzkich cech takich, jak na przykład: zdolność rozumienia innych, szczerść, krytyczność, samokontrola, szacunek, zrozumienie dla sensu zasad i reguł, odpowiedzialność z jednoczesnym ukierunkowaniem na osiąganie dojrzałości ludzkiej, a w przypadku uznania istnienia Boga i duszy nieśmiertelnej także na osiąganie dojrzałości chrześcijańskiej¹⁷. Rezultat rozwoju osobowego uważany jest za pozytywny, gdy człowiek doskonali się, stając się na przykład lepszym, sprawniejszym, mądrzejszym, bardziej wrażliwym. Ocena jakości tych zmian w życiu człowieka zależy od przyjętego systemu wartości.

W kontekście powyższych wyjaśnień terminologicznych, uwzględniających założenia pedagogiki chrześcijańskiej i psychologii przyjmującej chrześcijańską koncepcję człowieka, przez rozwój osobowy

¹² A. Podsiad, Słownik terminów filozoficznych, dz. cyt., k. 515-516.

¹³ M. Krapiec, Człowiek w aspekcie filozoficznym, w: Encyklopedia katolicka, t. 3, red. R. Łukaszczyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, k. 915-916.

¹⁴ M. Grzywak-Kaczyńska, Trud rozwoju, Warszawa 1988, s. 15.

¹⁵ E. Sujak, Rozważania o ludzkim rozwoju, Kraków 1992, s. 12.

¹⁶ Tamże, s. 31.

¹⁷ M. Nowak, Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej, Lublin 1999, s. 408 i nn.

należy rozumieć zmiany: 1) zachodzące we wszystkich sferach życia człowieka, a więc biologicznej, psychicznej i duchowej, zgodnie z prawidłowościami charakterystycznymi dla każdej z tych sfer; 2) polegające na przechodzeniu od stanu niedoskonałego do doskonalszego; 3) prowadzące do osiągnięcia dojrzałości, wyrażającej się w pozytywnej postawie wobec Boga, ludzi i samego siebie – a ostatecznie w pragnieniu życia z Bogiem w wieczności¹⁸. Tak określony rozwój osobowy dokonuje się za pomocą środków wewnętrznych, konstytuowanych przez wyposażenie genetyczne człowieka, rozum i wolę oraz za pomocą środków zewnętrznych, do których zalicza się środowisko rodzinne, szkolne, społeczne i łaskę Bożą¹⁹. Służą one możliwie wszechstronnemu wychowaniu i kształceniu każdej osoby, z jednoczesnym wykorzystaniem jej potencjału rozwojowego, a także z uwzględnieniem osobistych preferencji, zainteresowań i ograniczeń.

II. Fenomen rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży

Przedstawione określenie terminu „rozwój osobowy” nie tylko pokazuje jego bogactwo znaczeniowe, ale stanowi punkt odniesienia dla podjętych w niniejszym opracowaniu analiz. Pozwala także na zadanie pytania pod adresem fenomenu rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży: w czym wyraża się specyfika rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży?, jaki jest cel i kres tego rozwoju?, w jaki sposób przebiegają zmiany rozwojowe u katechizowanej młodzieży?, jaki jest wynik rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży?

Określenie fenomenu rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży można sprowadzić do dwóch podstawowych kategorii: rozwój w wymiarze ludzkim i chrześcijańskim. Pierwsza z tych kategorii ukierunkowana jest na osiąganie dojrzałości ludzkiej polegającej na urzeczywistnianiu swojego człowieczeństwa we wszystkich sferach życia poprzez zdolność uchwycenia swoich realnych możliwości i tworzenia projektu życia naprawdę ludzkiego oraz nabywanie pozytywnych cech, które umożliwiają osobie urzeczywistnianie celów autentycznie ludzkich²⁰. Dyspozycje te domagają się: 1) poszukiwania i nabywania świadomości „autentycznych dążeń ludzkich”²¹,

¹⁸ A. Salamucha, Pojęcie rozwoju człowieka w pedagogice, art. cyt., s. 165.

¹⁹ Tamże.

²⁰ W tej kwestii odsyła się do G.W. Allport, Osobowość i religia, Warszawa 1988.

²¹ Zdaniem pedagogów i psychologów o orientacji chrześcijańskiej do tak określonych dążeń można zaliczyć np. dążenie do: potwierdzenia siebie i znaczenia, dążenie do bycia akceptowanym, respektowanym, kochanym i zrozumianym przez inne osoby, prawdy o człowieku i świecie, do rozpoznawania wartości obiektywnych i do wspólnoty międzyludzkiej oraz dążenie do tworzenia kultury i udziału w postępie cywilizacji. Zob. szerzej na ten temat w: Z. Chlewiński, Dojrzałość, osobowość, sumienie, religijność, Poznań 1991;

zarówno tych wspólnych wszystkim osobom, jak też zmieniających się i zależnych od kultury, preferencji w grupach i wspólnotach oraz indywidualnych skłonności; 2) zdolności rozróżniania owych dążeń od dążeń „dehumanizujących” i wybierania „dążeń ludzkich”; 3) wprowadzania ich w codzienne życie i realizowania w ramach „globalnego projektu życia” oraz 4) integrowania wszystkich elementów mających wpływ na postawę człowieka – w taki sposób, że istnieją między nimi powiązania, na których bazie powstaje pewna hierarchia wartości i zależności. Osoba odznaczająca się owymi przymiotami dąży do koordynacji całej postawy i postępowania oraz odznacza się takim projektem życia, który jest oparty na naprawdę ludzkich dążeniach²². Jest więc nieustannie w drodze ku osiągnięciu dojrzałości ludzkiej.

Drugi wyznacznik wskazujący na fenomen rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży, jest określany terminem „dojrzałość chrześcijańska”. Wiąże się on bezpośrednio z celem ostatecznym życia człowieka – ze zbawieniem. Rozwój w wymiarze życia chrześcijańskiego polega na dążeniu do doskonałości, do postępu duchowego i do przyjęcia pewnego osobowego i konkretnego wzoru, jakim jest Jezus Chrystus. Jest możliwy do realizacji jedynie na fundamencie osiągniętej dojrzałości ludzkiej i pełnej integracji. Zakłada więc troskę młodego chrześcijanina o rozwój w wymiarze ludzkim, zwłaszcza o integralnie powiązane z powołaniem do świętości, którego realizacja dokonuje się jedynie dzięki dążeniu do zachowania właściwej proporcji między porządkiem naturalnym i nadprzyrodzonym oraz posiadania i rozwijania cnót ewangelicznych (wiary, nadziei i miłości), określających podstawowe aspekty życia chrześcijańskiego na danym poziomie doskonałości, jaki jest właściwy osobie zintegrowanej²³.

Młody człowiek – poprzez działanie Ducha Świętego – inspirowany jest do podejmowania trudu własnego rozwoju. Dynamizmem jego życia stają się cnoty ewangeliczne, które zakorzeniają w osobie katechizowanej życie Boże i sprawiają, że dojrzałość ludzka nabiera nowego, chrześcijańskiego wymiaru. Tak określony rozwój osobowy katechizowanej młodzieży dokonuje się nie tylko poprzez działanie środków naturalnych, ale także nadprzyrodzonych (np. działanie łaski Bożej, zwłaszcza w sakramentach i modlitwie), które otwierają młodych na światło Objawienia, uzdalniają do miłości Boga i bliźniego oraz wskazują na perspektywę eschatologiczną²⁴.

M. Nowak, O pedagogikę wrażliwą na osobę i na wspólnotę osób, „Roczniki Nauk Społecznych KUL”, 1996 z. 2, s. 14-34.

²² G.W. Allport, Osobowość i religia, dz. cyt., s. 26 i nn; M. Nowak, Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej, dz. cyt., s. 419-412.

²³ Tamże, s. 414-415; U. Tokaraka, Rozwój psychiczny człowieka, w: *Rekolacje dla młodzieży*, red. W. Przyczyna, Kraków 1998, s. 30.

²⁴ Zob szerzej na ten temat m.in. w: Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994.

Zrozumienie fenomenu rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży wymaga całościowego rozpatrywania wyżej opisanych kategorii dojrzałości młodego człowieka. Nie istnieją bowiem dwie dojrzałości – ludzka i chrześcijańska czy też chronologicznie w ich nabywaniu. „W perspektywie tajemnicy Wcielenia i Zmartwychwstania chrześcijanin posiada tylko jedną dojrzałość tę <<ludzka>>, podniesioną dzięki łasce nadprzyrodzonej na poziom nadprzyrodzony. W ten sposób dojrzałość ludzka staje się <<chrześcijańska>>, tzn. ukierunkowana na cel ostateczny i wyniesiona do rzeczywistości już <<nadnaturalnej>> (...). Jako <<dojrzałość chrześcijańska>> domaga się (...) odpowiednio <<stylu życia>>, właściwego osobie dojrzałej”²⁵ Istnieje zatem wzajemne powiązanie rozwoju katechizowanej młodzieży w wymiarze ludzkim i chrześcijańskim.

III. Determinanty rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży

Rozwój osobowy katechizowanej młodzieży stanowi wypadkową współdziałania zróżnicowanych czynników, które obejmują kilka kategorii. Pierwszą stanowią zmiany o charakterze jakościowym i ilościowym. Dzięki zmianom o charakterze jakościowym katechizowana młodzieży przechodzi na przykład na wyższy poziom rozumowania moralnego, nabywania nowych, bardziej dojrzałych sposobów wyrażania własnych emocji, uczuć. Zmiany ilościowe determinują wzrastanie i wzrost, wyrażające się we wzbogacaniu form funkcjonowania katechizowanej młodzieży. Każda z tych kategorii zmian determinuje nie tylko kierunek, ale i jakość progresywnych zmian pojawiających się w rozwoju osobowym uczniów. Sprawia, iż aktywność lub sprawności człowieka wpływa na jakość życia katechizowanych. Niekiedy przyczynia się do przełomowych zmian w indywidualnym lub społecznym funkcjonowaniu młodzieży pod wpływem pojawienia się nowej sprawności rozwojowej, na przykład dojrzałej postawy wobec własnego ciała, życia, zdrowia, przemijania, śmierci.

Na rozwój osobowy katechizowanej młodzieży ma także wpływ dziedziczność pewnych cech i zalet organicznych, zwłaszcza w dziedzinie poznawczej, czyli zalet anatomiczno-fizjologicznych takich, jak np. struktura i funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego, budowa i funkcje analizatorów, genom, temperament. Są one materialnym podłożem zdolności i innych cech indywidualnych, choć nie przesadzają ich ostatecznie. Mogą stanowić także podstawę różnych zdolności rozwijanych pod wpływem sposobów działania katechizowanej młodzieży i warunków społeczno-kulturowych, w jakich żyją katechizowani, w tym także szkolnego nauczania

²⁵ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki chrześcijańskiej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, dz. cyt., s. 415.

religii.²⁶ Tak cechy dziedziczne, jak i wrodzone nie determinują rozwoju w sposób jednoznaczny i ostateczny. Z tych samych bowiem zadatków wykształcić się mogą różne zdolności, zależnie od tego, jakie działania będzie człowiek podejmował oraz w jakich warunkach zostanie wychowany i edukowany. Kolejna kategoria determinantów rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży wiąże się z oddziaływaniem środowiska rozumianego jako określony krąg cywilizacji, kultury, edukacji i ekologii. Obejmuje ono zatem wszystko to, z czym katechizowani stykają się, wśród czego żyją i co na nich oddziałuje, a więc środowiska przyrodniczego, społeczno-kulturowego, w tym rodzinnego, rówieśniczego, szkolnego, katechetycznego, a także środków społecznego komunikowania. W tej kategorii determinantów można także wyodrębnić bezpośredniego lub pośrednie oddziaływanie wychowawcze podejmowane w różnych środowiskach, zwłaszcza w rodzinie, szkole, także w szkolnym nauczaniu religii oraz działalność samowychowawczą.²⁷

Nie ulega wątpliwości, iż najbardziej właściwym miejscem autentycznego rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży jest konkretna sytuacja egzystencjalna, która powstaje jako relacja rodziców do dziecka i odwrotnie oraz relacja dziecka do dziadków i rodzeństwa. Młody człowiek, podejmując interakcje z osobami akcentującymi walory osobowego rozwoju, uznającymi prymat wartości duchowych nad materialnymi, których działanie przeniknięte jest troską o innych i solidarnym współdziałaniem – wbrew kulturowym wzorcom egoistycznej rywalizacji i indywidualnej zachłanności – odkrywa świat znaczeń o odniesieniach egzystencjalnych, aksjologicznych.²⁸ Stopniowo opanowuje umiejętności realizowania własnych dążeń rozwojowych w taki sposób, aby harmonizowały z potrzebami i dobrem innych osób.²⁹ Właściwa atmosfera rodzinna, przepojona miłością oraz szacunkiem do Boga i ludzi sprzyja zatem osobistemu i społecznemu rozwojowi życia w pełni ludzkiego.³⁰

Oddziaływania edukacyjne rodziny wspomagane są przez pozarodzinne środowiska i wychowawców wspierających. Znaczącą rolę spełniają katecheci i duszpasterze. Wspierają oni rodziców, zwłaszcza w wychowaniu religijnym młodzieży, umacniają, rozwijają i uzupełniają działania wychowawcze szkoły poprzez włączenie się w zakres

²⁶ M. Tyszkowa, Pojęcie rozwoju i zmiany rozwojowej, art. cyt., s. 60.

²⁷ M. Szewczyk, Rozumieć siebie i innych, Tarnów 1994, s. 94.

²⁸ Y. Preteur, O. Lescarret, M. de Leonardis, Family education, child – parent interactions and child development, "European Journal of Psychology of Education", 1998 vol. 13, s. 462-470.

²⁹ M. Grygielski, Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja dzieci z rodzicami, Lublin 1999, s. 10 i nn.

³⁰ DWCH 3.

jest państwo. Ono właśnie powinno być gwarantem m.in. wolności działania pracowniczych związków zawodowych⁶¹

Społeczna natura człowieka, jej potencjalność i dążenie do rozwoju jest źródłem różnych społeczności, powstających w zależności od konkretnych potrzeb podyktowanych okolicznościami następujących przeobrażeń cywilizacyjnych i ta myśl była niejako spoiwem zgodności poglądów społecznych Jana Pawła II i A. Szymańskiego.

Obaj uczeni uznają naturalną potrzebę życia społecznego człowieka i dlatego według ich filozofii państwo nie jest tworem ani umowy społecznej, ani aparatem społecznego przymusu, lecz jest społecznością naturalną⁶²

3.3. *Poglądy w odniesieniu do strajków*

Podczas analizy poglądów społecznych Jana Pawła II i Antoniego Szymańskiego można odnaleźć wiele wspólnych poglądów w odniesieniu do strajków. Obaj żyli w różnych epokach i obaj wiedzieli różne uwarunkowania społeczno – polityczne strajków. Łączył ich jeden system etyki normatywnej, który uwzględniał zarówno dobro indywidualne jednostek ludzkich, często krzywdzonych robotników najemnych, jak i zasada dobra wspólnego.

Zagadnienie strajku w pismach A. Szymańskiego występuje w świetle ogólnonormatywnego ujęcia zagadnień etycznych, a zwłaszcza relacji pomiędzy ekonomiką a etyką. Twierdził on, że zarówno człowiekowi, jak i zbiorowości ludzkiej, przysługują prawa wynikające z naturalnego porządku rzeczy lub umów. Powinnością etyczną jest oddać każdemu, co mu się słusznie należy, i to jest sprawiedliwość⁶³

Stojąc na gruncie sprawiedliwości społecznej autor podał dość oryginalną aksjologię strajków. Twierdził on, że prawo przyrodzone nakłada obowiązek pracy. Nie jest on jednak ściśle określony. Z tego powodu robotnik ma prawo do wyboru pracodawcy i warunków pracy na podstawie umowy.. Samo zaprzestanie pracy jest chwilowe, dlatego, zdaniem Szymańskiego, nie sprzeciwia się obowiązkowi pracowania. Dalej twierdził, że zło wynikające ze strajku nie jest zamierzone ani w stosunku do pracodawcy, ani w stosunku do osób trzecich.. Robotnik podejmujący strajk nie ma na celu krzywdzenia kogokolwiek⁶⁴

⁶¹ Por. W. Lużyński, Państwo pomocnicze, Lublin 2001, s. 25. Autor podkreśla i obszernie dokumentuje, że Jan Paweł II od początku swojego pontyfikatu często odwołuje się do nauki i postać św. Tomasza z Akwinu.

⁶² Por. J. Turowski, Socjologia – wielkie struktury społeczne, Lublin 1994, s. 105 – 108.

⁶³ Por. A. Szymański, Ekonomika i etyka, Lublin 1936, s. 10 - 36.

⁶⁴ Por. M. Szczęsny, Cele i zadania związków zawodowych w ujęciu Antoniego Szymańskiego, w: Episteme 17 (2001) Meandry etyki, praca zbiorowa pod red. Z. Sareło, Olecko 2001, s. 233.

zorganizowanych i systematyzowanych działań, mających na celu wspomaganie młodzieży w intensyfikacji procesów rozwojowych poprzez zabiegi wychowawcze lub autoedukacyjne, dostosowane do parametrów rozwoju młodzieży. Stymulowanie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży polega zatem na wzbudzaniu w zachowaniu i w psychice katechizowanej młodzieży jakościowych, trwałych, sekwencyjnych i hierarchicznych zmian, które mogą przybierać różne konkretne formy, zawsze jednak prowadzą do zmiany organizacji całości funkcjonowania młodzieży.

Wspomaga katechizowaną młodzież w twórczym odniesieniu do natury ludzkiej i osoby człowieka, w okrywaniu „obrazu Boga” w człowieku, który jest uzdolniony do realizacji samego siebie, czyli odkrycia i poznania tego, czego Bóg po nim się spodziewa. Pomaga także zorientować się uczniom jakiego rodzaju aktywność powinni podjąć, aby rozwiązać zadania rozwojowe, stawiane przez życie. Szkolne nauczanie religii stanowi także źródło nowych przeżyć. Umożliwia zdobywanie i pogłębianie określonych wiadomości religijnych, wspomaga w odkrywaniu wartości chrześcijańskich tkwiących w kulturze oraz motywuje do osobistej pracy nad własnym rozwojem. Jest okazją do refleksji i poszukiwania odpowiedzi na pytania egzystencjalne. Może także łagodzić lub eliminować odczucie niedoskonałości życia, przywracać wiarę w jego sens i wartość oraz kompensować braki codziennego życia.

W tak pojętym stymulowaniu rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży priorytetowym zadaniem nauczyciela religii jest wspomaganie wychowanków w kształtowaniu tego wszystkiego, co może pomóc im w znalezieniu swego „obrazu”, a przez to w uzdalnianiu do spotkania i dialogu z Bogiem, w którym katechizowani odnajdują źródło wyzwalającej przemiany rozwojowej³³ W tym celu katecheta podejmuje działania mające na celu usuwanie tego wszystkiego, co uniemożliwia spotkanie i dialog młodzieży z Bogiem. Wspomaga katechizowanych w formowaniu sumienia, dostarcza norm działania, a zarazem stara się wzbudzić w nich przekonanie, że postępowanie zgodne z wzorami postępowania moralnego doprowadzi do korzystnych dla ucznia sytuacji życiowych, zapewniając przeżycie szczęścia osobistego, nawiązanie dialogu z Bogiem i realizację powszechnego powołania do świętości. Rozwija też i utrwala dyspozycje rozwojowe młodzieży do aktywności moralnej poprzez kształtowanie motywów działania oraz wspomaganie w internalizacji wartości moralnych³⁴.

³³ J. Przybyłowski, Nowe wyzwania dla duszpasterstwa młodzieży: ewangelizacyjne, apostołskie, wychowawcze, doradcze, w: Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole, red. S. Dziekoński, Warszawa 2002, s. 155.

³⁴ M. Majewski, Przekaz wiary nowemu pokoleniu, w: W służbie człowiekowi. Studium duszpastersko-katechetyczne, Kraków 1991, s. 55-56.

Katecheta, wprowadzając młodzież wyobrażeniowo i uczuciowo w określone sytuacje społeczne uświadamia im cele i zasady moralnego postępowania oraz uczy dokonywania konkretnych wyborów spośród wielu różnorodnych propozycji o niejednakowej wartości moralnej. Ukazuje także potrzebę przekraczania dążeń egoistycznych na rzecz prospołecznych, znajdujących swoje ukonkretnienie w otwarciu się na drugich, świadczeniu im dobra, rozstrzyganiu, które z alternatywnych rozwiązań przyniesie więcej korzyści bliźnim, a także włączaniu naturalnych dążeń osobistych we wszystkie wymiary egzystencji katechizowanej młodzieży. W ten sposób szkolne nauczanie religii przyczynia się do wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży, zwłaszcza w internalizowaniu wartości zgodnie z chrześcijańską hierarchią, oraz do integracji osoby ludzkiej, której przejawem są postawy zgodne z wiarą³⁵. Wymaga jednak zastosowania w toku interakcji katechetycznych odpowiednich sposobów stymulacji rozwoju osobowego młodzieży, dobranych do predyspozycji rozwojowych uczniów. Nie chodzi tu jednak o ingerencję w przebieg rozwoju, poprzez na przykład przyśpieszanie rozwoju, poprawianie go, dodawanie lub usuwanie czegoś z zachowania, celem dopilnowania lub wprowadzenia rozwoju na określone płaszczyzny dla osiągnięcia lepszego funkcjonowania młodzieży. Bardziej pożądane wychowawczo są działania polegające na stwarzaniu warunków, w których zmiany rozwojowe pojawiłyby się w sposób naturalny i niewymuszony. W tym znaczeniu stymulować rozwój osobowy katechizowanej młodzieży znaczy tyle, co dostarczać bodźców rozwojowych, wspomagać, optymalizować. Tego rodzaju oddziaływania wychowawcze zakładają uprzednie poznanie i zrozumienie własnej perspektywy człowieka, szacunek wobec jego rozwoju oraz równość i wzajemność oddziaływań wychowawczych, jak też stworzenie warunków zapewniających poczucie bezpieczeństwa oraz przejawianie własnej aktywności. Szkolne nauczanie religii stwarza więc kontekst dla rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży. Stymuluje ten rozwój zarówno poprzez świadome, intencjonalne, celowe wpływanie na rozwój młodzieży, jak i poprzez formowanie spontaniczne, polegające na bezwiednym nieraz oddziaływaniu na katechizowanych uczniów w następstwie różnorodnych interakcji wychowawczych.

Podstawowym sposobem stymulacji rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży jest wprowadzanie uczniów w chrześcijańskie zasady życia społecznego. Polega to przede wszystkim na przedstawianiu katechizowanym bogactwa relacji międzyosobowych, respektujących specyficzne role i wynikające z nich prawa oraz obowiązki, ukazywaniu

³⁵ A. Offmański, *W kierunku katechezy ewangelizacyjnej. Polska katecheza młodzieżowa w latach 1945-2000*, Szczecin 2000, s. 199 i nn.

skutków własnego zachowania dla innych osób, a w konsekwencji i dla samego siebie, jak też na wyjaśnianiu istoty ewentualnych błędów ich postępowania w relacjach do innych osób, przyczyn niepowodzeń³⁶

Użyteczną strategią wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży w szkolnym nauczaniu religii jest podawanie wzorów osobowych harmonizujących dążenia do własnego rozwoju z rozwojem innych osób, a także prezentowanie modeli aktywności rozwojowej uwzględniającej dobro innych. Posługiwanie się przykładami znanymi z codziennego życia, jak też wskazywanie na świętych, okazuje się wyjątkowo skuteczne ze względu na przekonującą moc pociągających przykładów w myśl maksymy „słowa uczą, przykłady pociągają” Poznawane przez katechizowaną młodzież wzory osobowe mogą – przy zaistnieniu odpowiednich warunków – wyzwalać w nich procesy naśladownictwa, modelowania tych wzorów zachowań i postaw oraz identyfikacji z osobami prezentującymi te wzory³⁷ Tego rodzaju sposoby stymulacji rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży sprzyjają uczeniu się własnych dążeń rozwojowych, z jednoczesnym uwzględnieniem dobra innych. Mają szczególne znaczenie w zaspokajaniu ważnych potrzeb rozwojowych, na przykład potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, miłości, modelu postępowania, orientacji w rzeczywistości. Wspomagają także w formowaniu postaw prospołecznych, charakteryzujących się otwartością, życzliwością, gotowością do zmian, kompromisów, a także ustępstw i poświęceń na rzecz bliźnich.

Innym, wychowawczo użytecznym sposobem wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży, mogącym wpłynąć na sposób widzenia rozwoju człowieka w cyklu życia, są dyskusje traktujące o osobach starszych, będących w wieku emerytalnym oraz osobach, które doświadczają choroby, cierpienia, okresowej lub trwałej niesprawności własnej lub kogoś z rodziny. Warto zachęcać młodzież do obserwacji zarówno postaw bliskich osób przechodzących na emeryturę, czy też doświadczających nieszczęśliwych zdarzeń losowych, jak też spostrzegania odniesień osób z otoczenia wobec tych faktów. Poprzez obserwacje wyżej wymienionych postaw oraz podejmowanie dyskusji z tym związanych katechizowana młodzież może dostrzegać różne kryteria oceny osób. Zadaniem katechety jest wspomaganie uczniów w tworzeniu przekonania o wartości człowieka wynikającej z trwałych, uniwersalnych podstaw – z rozwijanych w cyklu życia walorów osobowych, a nie z przygodnych atrybutów, na przykład z wykonywanego

³⁶ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, Psychologia wychowawcza, cz. 2, Psychologia wychowania, Warszawa 1994, s. 42 i nn.

³⁷ Szerzej na ten temat pisze m.in. M. Grygielski w: Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja dzieci z rodzicami, Lublin 1999.

zawodu, funkcji ekonomicznej, pozycji społecznej, władzy, decydowania o ludzkich losach lub o dystrybucji dóbr. Takie dyskusje dają młodzieży szansę określenia priorytetów własnego rozwoju osobowego poprzez odpowiedź na pytanie: co jest ważniejsze dla mnie – to, jaką staję się osobą, co wnoszę w życie innych, czy „torfera, które zdołam dla siebie wywalczyć”?. Pozwalają także na poznawanie różnych form przekraczania siebie dzięki sile ducha i współpracy z łaską Bożą oraz na odkrywanie źródeł wewnętrznego pokoju, optymistycznej wizji życia i akceptacji własnego losu ze wszystkimi wyzwaniem, którym trzeba sprostać³⁸ Młodzież, obserwując bezpośrednio lub poznając pośrednio tego typu postawy i komunikując o nich w toku szkolnego nauczania religii, ma możliwość nabywania konstruktywnego stylu reagowania na wyzwania życiowe, a niekiedy także uczenia się konkretnych sposobów zmagania się z trudnościami żywymi, z jednoczesnym uwzględnieniem dobra innych. Dlatego powyższe działania edukacyjne stanowią ważny sposób wspomagania rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży, zwłaszcza w zakresie określania własnej podmiotowości, odpowiedzialności za siebie, własne i innych życie, dostrzegania cierpienia jako szansy rozwojowej.

Wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży w szkolnym nauczaniu religii dokonuje się także poprzez wpływ wychowawczy określany jako tzw. nacisk sytuacyjny. Przejawem tego typu działań, podejmowanych przez katechetę, jest aranżacja sytuacji wychowawczych, które charakteryzują się koniecznością samodzielnego rozwiązania przez młodzież wyraźnie sprecyzowanego problemu, o nielicznych wariantach możliwych rozwiązań, z preferencją korzystnych wychowawczo. Sytuacje takie stwarzają katechizowanej młodzieży szanse dokonywania wglądu w zaistniałą rzeczywistość, samodzielnego definiowania tych sytuacji kategoriach istotnych dla wychowania chrześcijańskiego oraz dokonywania na własną odpowiedzialność wyborów i decyzji po to, by przekonać się o konsekwencjach, jakie z nich wynikają³⁹

Szkolne nauczanie religii sprzyja rozwojowi osobowemu katechizowanej młodzieży poprzez organizowanie działań ukierunkowanych na nabywanie przez wychowanków umiejętności harmonizowania własnych dążeń rozwojowych z rozwojem innych osób. W tym celu wskazane jest powtarzanie wypracowanych już, korzystnych dla rozwoju osobowego zachowań, ćwiczenie osiągniętych sprawności rozwojowych w taki sposób, by wytworzył się nawyk uwzględniania dobra innych osób w dążeniu do

³⁸ Zainteresowanych tą problematyką odsyła się do opracowania K. Wiśniewskiej-Roszkowskiej. Zob. *Taże, Starość jako zadanie*, Warszawa 1989.

³⁹ A. Paszkiewicz, *Technologia wychowania*, Białystok 2001, s. 41 i nn.

własnych celów oraz integrowanie ich z innymi działaniami wychowawczymi szkoły i rodziny⁴⁰

Zakończenie

Rozwój osobowy katechizowanej młodzieży jest procesem determinowanym wieloma zróżnicowanymi czynnikami. To, co przede wszystkim wpływa na ten rozwój, wiąże się z aktywnością własną podejmowaną w toku interakcji edukacyjnych. Większość psychologów i pedagogów zajmujących się determinantami rozwoju osobowego młodzieży, zwraca uwagę jedynie na środowisko społeczno-kulturowe konstytuowane przez rodzinę, szkołę, rówieśników, pomijając szkolne nauczanie religii.

Z powyższych analiz wynika jednak, iż szkolne nauczanie religii jest, obok rodziny, jednym z podstawowych środowisk wspomagających rozwój osobowy katechizowanej młodzieży. Sprzyjają temu zwłaszcza różne kategorie interakcji wychowawczych i zastosowane w ich toku sposoby wspierania edukacyjnego, ukierunkowane na rozwój zachowań, postaw, stylów życia. Przyczyniają się one do tego, że katechizowana młodzież nabywa umiejętności rozwiązywania zadań rozwojowych, podejmowania wyzwań, jakie stawia życia. W ten sposób osiąga dojrzałość ludzką, bez której nie jest możliwa dojrzałość chrześcijańska. Jednocześnie zwiększa to niewątpliwie prawdopodobieństwo udziału szkolnego nauczania religii w wypełnianiu zadań dydaktyczno-wychowawczych szkoły, który jest podłożem i warunkiem dialogu wychowawczego z innymi nauczycielami i rodzicami, także w zakresie wychowania religijnego i wdrażania do samowychowania. Warto zatem w szkolnym nauczaniu religii zwrócić szczególną uwagę na proces wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży oraz podjąć w tym zakresie współdziałanie z innymi wychowawcami. Aktywność edukacyjna katechetów w sposób istotny może pomóc katechizowanej młodzieży we właściwym kształtowaniu

⁴⁰ Tego rodzaju działania – zdaniem A. Guryckiej – można określić jako tzw. trening wychowawczy. Wskazane jest tu uzupełnienie treningu instrumentalnego, dotyczącego sekwencji konkretnych zachowań w określonego typu sytuacjach o elementy wspomagające rozwój emocjonalny, a więc o tzw. trening emocjonalny, polegający na rozwijaniu i wzmacnianiu skłonności do wyrzeczeń, ofiarności, ustępstw, kompromisów dla dobra innych, a w konsekwencji dla dobra wspólnego. Przez to młodzież doświadcza satysfakcji, nieporównywalnie większej od ewentualnego żalu za tym, co osoba rzekomo w ten sposób traci. Tak wyodrębnione kategorie treningu wymagają wykorzystania zdarzeń, w które obfitują relacje rodzinne i przyjacielskie. W związku z tym wspomaganie rozwoju osobowego katechizowanej młodzieży poprzez szkolne nauczanie religii wymaga zintegrowania z innymi działaniami wychowawczymi szkoły i rodziny. Zob. A. Gurycka, *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*, Warszawa 1979, s. 113. Por. M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, Olsztyn 1990.

ich osobowości, pod warunkiem, że jest świadoma i skierowana nie tylko na wartości chrześcijańskie, ale i ludzkie. Będzie ona tym efektywniejsza, im bardziej zintegrowana z innymi działaniami szkoły i rodziny oraz wsparta świadectwem dojrzałego życia chrześcijańskiego katechety.